

**ВІСНИК
АГРАРНОЇ
ІСТОРІЇ**

6-7'2013

Збірник наукових праць

Редакційна колегія: Editirial board:

В.А. Вергунов (заст. гол. редактора)	V.A. Vergunov (deputy editor-in-chief)
С.В. Віднянський	S.V. Bydnjanskij
М.Ю. Виговський	M.Yu. Vygovskij
Вас. М. Даниленко	Bas. M. Danylenko
О.Ю. Єліна	O.Yu. Yelina
І.В. Жалоба	I.V. Zhaloba
С.М. Живора (відповід. секретар)	S.M. Zhyvora (executive secretary)
М.А. Журба (головний редактор)	M.A. Zhurba (editor-in-chief)
М.В. Зубець	M.V. Zubets
І. Ілчев	I. Ilchev
О.С. Каденюк	A.S. Kadenjuk
Д.В. Карєв	D.V. Karev
В.Ф. Колесник	V.F. Kolesnyk
С.С. Коломієць (заст. гол. редактора)	S.S. Kolomiets (deputy editor-in-chief)
С.В. Корновенко	S.V. Kornovenko
Г.Г. Кривчик	G.G. Kryvchuk
В.І. Кучер	V.I. Kucher
К.І. Левчук	K.I. Levchuk
В.І. Марочко	V.I. Marochko
Н. Мгалоблішвілі	N. Mhaloblishvili
В.П. Михайлюк	V.P. Myhajluk
А.Г. Морозов	A.G. Morozov
О.Ф. Нікілев	A.F. Nikilev
С.С. Падалка (заст. гол. редактора)	S.S. Padalka (deputy editor-in-chief)
П.П. Панченко (заст. гол. редактора)	P.P. Panchenko (deputy editor-in-chief)
О.П. Реєнт	A.P. Rejent
І.М. Романюк	I.M. Romanuk
С.М. Свистович	S.M. Svistovich
О.О. Сушко	A.A. Sushko
О.Є. Тарабрін	O.E. Tarabrin
С.М. Тимченко	S.M. Tymchenko
Ф.Г. Турченко	F.G. Turchenko
А.М. Черній	A.M. Chernij
В.В. Шелепов	V.V. Sheleпов

ISSN 2307-3179

Засновники:

- Національний педагогічний університет ім. М.П. Драгоманова
- Національний університет біоресурсів і природокористування України
- Національна наукова сільськогосподарська бібліотека НААН

*Свідоцтво про
державну реєстрацію
КВ № 19525 – 9325 Р від 13.11.2012 р.*

Макетування та верстка:

С. Живора

Комп'ютерний набір:

В. Кобзар, Л. Лановюк

Оформлення обкладинки

А. Мельник

Адреса редколегії:

03037, м. Київ,
вул. Освіти, 6, кім. 24.
тел./факс (044) 520-12-05; 527-81-16;
e-mail: visnykai@gmail.com,
kafedra_slovjan@ukr.net;
zhyvora@bigmir.net

Друкується за рішенням:

Вченої ради Інституту історичної освіти НПУ ім. М.П. Драгоманова (протокол № 5 від 9.10.2013);

Вченої ради Природничо-гуманітарного ННІ НУБіП України (протокол № 4 від 26.12.2013);

Вченої ради ННСГБ НААН (протокол № 16 від 28.11.2013).

Підп. до друку 28.12.2013.
Формат 70 x 108 1/16.
Папір офсет. Друк. різогр.
Ум. друк. арк. 30,4 Обл.-вид. арк. 31,2
Наклад 100 прим.

Друк СПД ФО Куц В.М.

Автори опублікованих матеріалів несуть повну відповідальність за підбір, точність наведених фактів, цитат, економіко-статистичних даних, імен та інших відомостей.

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

ВІСНИК АГРАРНОЇ ІСТОРІЇ

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ

Випуск 6-7

Редакційна колегія випуску:

д-р іст. наук, проф. Віднянський С.В. (Україна, Київ); д-р іст. наук, проф. Виговський М.Ю. (Україна, Київ); д-р іст. наук, г.н.с. Єліна О.Ю. (Російська Федерація, м. Москва); д-р іст. наук, проф. Жалоба І.В. (Україна, Київ); к.і.н., доцент Живора С.М. (Україна, Київ); д-р іст. наук, проф. Журба М.А. (Україна, Київ); д-р іст. наук, проф., член-кор. НАН України Колесник В.Ф. (Україна, Київ); д-р іст. наук, проф. Корновенко С.В. (Україна, Черкаси); д-р іст. наук, проф. Левчук К.І. (Україна, Вінниця); д-р іст. наук, проф. Михайлюк В.П. (Україна, Луганськ); д-р іст. наук, проф. Морозов А.Г. (Україна, Черкаси); д-р іст. наук, проф. Панченко П.П. (Україна, Київ); д-р іст. наук, проф. Свистович С.М. (Україна, Київ); д-р іст. наук, проф. Турченко Ф.Г. (Україна, Запоріжжя); д-р с.-г. наук, проф. Шелепов В.В. (Україна, Київ).

Макетування та верстка С. Живора
Комп'ютерний набір В. Козир, Л. Лановюк
Оформлення обкладинки А. Мельник

Підп. до друку 28.12.2013 р. Формат 70x108 1/16
Папір офсет. Друк. різогр.
Ум. друк. арк. 30,4 Обл.-вид. арк. 31,2
Наклад 100 прим.

Друк СПД ФО Куц В.М.

1. Tam samo, f. 1, op. 20, spr. 2524.
2. Chervonyi Khrest. – 1933. - № 17-18.
3. TsDAHO Ukrainy, f. 1, op. 20, spr. 2316.
4. TsDAHO Ukrainy, f. 1, op. 20, spr. 6838.
5. *Ivanenko V.V., Holub A.I.* Dzherelo narodnoi dyplomatii. Mizhnarodni zviazky trudiashchykh Ukrainy v 20-30-ti roky / V.V. Ivanenko, A.I. Holub. - Dnipropetrovsk, 1992. - 160 s.
6. *Kushynska C.B.* Klasova solidaryst trudiashchykh Radianskoho Soiuzu z antyfasystskoiu borotboiu avstriiskoho proletariatu u 1933-1935 rr. (na materialakh Ukrainy) / S.V. Kushynska // Pytannia novoi i novitnoi istorii. - 1978. - Vyp. 24. - S. 52 - 60.
7. *Yvanenko V.V.* Rol ukrainskoy orhanizatsii MOPR v okazanii bratskoy pomoshchy rabochemu dvizheniu kapitalisticheskikh stran (1933-1937 rr.) // Voprosy rabocheho i natsyonalno-osvoboditel'nogo dvizheniya / V.V. Yvanenko. - Vyp. 2. - Dnepropetrovsk, 1975. - S. 33-40.
8. Chervonyi klych. - 1934. - № 11-12.
9. Chernihivskiy obldersharkhiv, f. 2530, op. 1, spr. 80.

Журба М.А.

Химеры интернационализма.

Общественные объединения Украины и зарубежный мир (20-30 гг. XX в.)

В статье рассмотрено инициированное и поддерживаемое большевистским режимом приоритетное для 20-30-х гг. XX в. направление связей организованного крестьянства Украины с общественностью зарубежья, которое предусматривало участие сельских жителей УССР в кампаниях международной революционной солидарности.

Ключевые слова: общественные объединения, большевистский режим, международные связи, крестьянство Украины, пропаганда.

Zhurba M.A.

Chimeras of Internationalism.

Public Associations in Ukraine and the Foreign World (1920 – 30s).

The article deals with the relations direction of associated Ukrainian peasantry with foreign community, initiated and supported by the Bolshevism regime prioritized in 1920-30s, which contemplated the participation of USSR rural dwellers in international solidarity campaigns. It analyzes the common practice of targeted solidarity campaigns with the revolutionary actions in some capitalist countries. Special emphasis is placed on promoting relations in revolutionary connections line between the USSR and the Western Ukrainian lands as a part of Poland. The article demonstrates examples of revolutionary events abroad to encourage participation of peasantry in mobilization of political campaigns to obtain funds for military needs of their country.

Keywords: public associations, the Bolshevik regime, international relations, the peasants of Ukraine, propaganda.

УДК 94:061.2 (477):303.822-054.6

С.М. Свистович

ІСТОРІЯ ГРОМАДСЬКИХ ОРГАНІЗАЦІЙ ПІДРАДЯНСЬКОЇ УКРАЇНИ 1920-1930-Х РОКІВ У ПРАЦЯХ ЗАРУБІЖНИХ ДОСЛІДНИКІВ

Аналізуються праці зарубіжних дослідників, у яких знайшли своє відображення проблеми діяльності громадських організацій України міжвоєнної доби. Впродовж другої половини XX століття західні автори присвятили тим чи іншим аспектам громадської ініціативи у радянській державі значну увагу. Водночас спеціальної праці присвяченої осмисленню зарубіжної історіографії з історії громадських об'єднань України міжвоєнної доби у наш час відсутні. Заповненню відповідної прогалини у вітчизняній історіографії покликана сприяти подана нижче стаття.

Ключові слова: зарубіжна історіографія, громадські організації, комуністичний режим, тоталітаризм.

Здобуття Україною державної незалежності створило умови для кардинальних зрушень у суспільно-політичному житті українського народу, які знайшли своє вираження у процесі побудови громадянського суспільства. Актуальність вивчення громадського руху УСРР 20-х – 30-х рр. минулого століття визначається тим, що радянське суспільство декларувалося комуністичною партією як найбільш демократичне і громадянське, натомість псевдогромадські структури були лімітовані виконанням ролі своєрідних ретрансляторів політики партії в суспільстві. Упродовж десятиліть існування комуністичного тоталітаризму радянська історіографія спотворювала реальну сутність та історичну роль системи підконтрольних більшовицькому режиму громадських організацій,

інтерпретації історичного досвіду тих чи інших об'єднань зазвичай повтворювали пропагандистські штампи, якими були наповнені офіційні промови партійно-державних функціонерів. Урівноваження концептуальної однобокості радянської історіографії проблеми робить особливо актуальним звернення до наукового доробку зарубіжних авторів, які упродовж другої половини минулого століття присвятили тим чи іншим аспектам громадської ініціативи у радянській державі значну увагу. Водночас спеціальні праці присвячені осмисленню зарубіжної історіографії з історії громадських об'єднань України міжвоєнної доби у наш час відсутні. Заповненню відповідної прогалини у вітчизняній історіографії покликана сприяти подана нижче стаття.

Предметне дослідження історії радянської політичної системи та її складових частин розпочалося на Заході в 40-х – на початку 50-х років. В 1944 році вийшла робота Ф. Хайєка "Дорога до рабства", а в 1951 р. – "Походження тоталітаризму" Х. Арендт [1]. У рамках дослідження тоталітаризму в СРСР було схарактеризовано й історію громадських організацій та профспілок. Як зазначають західні вчені, громадські організації перебували під постійним контролем партійних та державних органів і використовувалися з метою консолідації всіх громадян для побудови нового світу, а профспілки взагалі стали частиною владної вертикалі [2, С. 3]. Досліджуючи радянські профспілки Л. Черчвод пише, про те, що одержавлені профспілки не захищали інтереси своїх членів, а допомагали правлячій партії „об'єднувати робітників на виконання завдань економічного плану” [3].

Інші дослідники профспілкового руху (Ж. Фридман, Дж. Скотт, Г. Цинк, Дж. Клайн, І. Тетчер) у своїх роботах доводять тезу про залежність радянських профспілок від більшовицької партії та державних органів [4 – 6]. На їх думку, профспілки в радянському суспільстві не тільки позбавлені самостійності у прийнятті рішень, але і виконують функцію контролю та нагляду за робітниками та службовцями [7, С. 10]. На думку Дж. Скотта, радянські профспілки придають державі. „Вони, – зазначає дослідник, – допомагають та сприяють державі у досягненні завдань у здійсненні контролю за промисловістю [5, С. 151].

Багато праць присвячено історії радянської молоді та молодіжних громадських організацій, як однієї з ланок політичної системи. Дослідники висловлюють думку, що вони використовувалися „для контролю за суспільною і політичною поведінкою молоді” і водночас були під „колпаком” комуністичної партії. Члени ВЛКСМ та молодіжних організацій постійно піддавалися політичному тиску, агітації з боку партійних функціонерів. Членство в комсомолі розглядалось молоддю, як один із етапів їх партійно-владної кар'єри. Однією із ознак „несамостійності” громадських організацій західні історики називали відсутність у них засобів комунікації, які перебували в руках уряду [8-11].

Велика кількість праць закордонних дослідників інтерпретує історію класових спілок та їх участь у здійсненні більшовицьких перетворень [12, С. 44]. Зарубіжні дослідники наголошують на залежності громадських організацій, професійних і класових спілок від волі партійної верхівки [13, С. 114]. Їх виникнення пов'язано з потребою контролювати власне населення [14 – 15] та використовувати його ресурси для задоволення власних потреб [14, С. 188]. Американські історики А. Адамс і Д. Мейс використовували опубліковані документи та аналізуючи праці радянської історичної школи, акцентують на ворожому ставленні українського селянства до більшовиків та їх сателітів у здійсненні соціалістичних перетворень в українському селі [16 – 17]. Комнезами, на думку А. Адамса, будучи опорними пунктами московських більшовиків на селі, сприяли економічному розколу селянства, знищуючи його найкращу частину – заможних селян та середняків [16, С. 152].

Такий самий погляд у питанні діяльності громадських організацій має і Д. Мейс. Він, розглядаючи проблему місця класових спілок у структурі управління в українському селі у 1920-1933 рр., зазначає, що виділення більшовиками „куркульства” з основної маси українського селянства, забезпечувало їм можливість контролювати селян, застосовуючи вибіркові чистки серед класових ворогів сільського пролетаріату [18, С. 487]. Д. Тредгоулд категорично заперечував тезу про підтримку селянством політики більшовиків та їх сателітів. Він підкреслював, що з-поміж селянства не було яскраво виражених класових протиріч, майже кожний селянин був дрібним власником, тому головним у діяльності класових спілок була реквізиція хліба та контроль за селянством [19].

історик А. Фальсіонеллі висловлював думку, що метою створення комнезамів було „утихомирення” селянства, протиставлення сіль-ської бідноти іншим соціальним групам сільського населення [20, С. 209].

Досліджуючи історію стосунків селянства та більшовиків, професор Гарвард-ського університету Д. Мітрані у своїй праці „Маркс проти селянина: вчення соціального догматизму” доводить корінну несумісність інтересів міського пролетаря та селянина, про що свідчить реальна історія генезис громадських об'єднань у радянсь-кому селі [21]. Американський історик М. Фейнсон у своїх працях простежує історію стосунків більшовицької влади і українського селянства. Він вважає, що позиція радянських комуністів щодо селянства постійно змінювалася і залежала від їх становища в країні. „Кожного разу, коли комуністи вважали себе слабкими, вони, враховуючи, що їм доводиться діяти в дрібноселянській країні, робили поступку селянству. Коли ж їхні позиції змінювалися, вони вдавалися до насильства”, – писав М. Фейнсон. Його думку підтримав соціолог Дж. Бергаміні, який наголошував, що комуністи дивились на селянство як на розмінну монету [22].

М. Левін у своїй праці присвяченій історії колективізації наголошує на нега-тивному ставленні більшовицьких лідерів до кооперації, які вбачали в ній заразу кооперативного капіталізму [23]. Він називає виділення серед селянства групи «кур-кулів» засобом ведення більшовиками пропаганди. У такому ж «державно-тоталі-тарному» ключі представлено діяльність політосвітніх установ та «культурницьких» громадських об'єднань із внесення більшовицької ідеології в широкі маси населення в дослідженні західнонімецького історика В. Коларца [24].

Західні дослідники заперечували самостійність „інтернаціоналістської” діяль-ності громадських організацій та Міжнародної Червоної Допомоги, кваліфікуючи їх виключно як «корисний інструмент комінтернівської пропаганди та агітації». Вони зазначали, що відсутні будь-які відмінності між зовнішньою політикою СРСР та діяльністю міжнародних революційних організацій на зразок МОДРу. У статті амери-канського дослідника Д. Райлі «Міжнародна Червона допомога й стратегія Комін-терну» МОДР називається зняряддям комуністичної пропаганди [25]. Створене у 1922 році для допомоги ув'язненим революціонерам товариство, у 1926 році трансфор-мувалося в організацію для розповсюдження комуністичної пропаганди під гаслом «міжнародної солідарності трудящих». Автор стверджує, що будь-які кампанії, органі-зовані товариством за кордоном координувались представниками Комінтерну та радянських спецслужб.

Проблему історії антирелігійних громадських організацій в СРСР піднімали дослідники-релігієзнавці П. Андерсон, У. Коларз, У. Флетчер (Англія), Н. Струве (Франція), Г. Граббе (США). Майже всі їхні праці вийшли друком на початку 1960-х років, коли в Радянському Союзі були оприлюднені чергові партійні розпорядження про посилення атеїстичного виховання. Окремі аспекти цієї проблематики виділено в роботах І. Огієнка, Б. Боцюркова, З. Соколочка [26, С. 94; 27, С. 64; 28, С. 80; 29, С. 792]. Є. Пастернак характеризує СВБ як “банду безбожників, організовану і керо-вану О. Ярославським”, які “безкарно бешкетували по всій імперії” [31, С. 126]. Дослідник радянського атеїзму А. Жуковський у своїй розвідці „Засоби нищення цер-кви і проблема “наукового атеїзму” [32, С. 141], пов'язує другий період (1929 – 1934 рр.) гонінь на православно церкву саме з діяльністю Спілки воєвничих безвір-ників [32, С.132]. Він зазначає, що “всі репресивні заходи нанесли величезного спусто-шення в церковному житті, однак мало в чому впливали на релігійні переконання вірних. У деяких випадках мали протилежний вплив, вони витворювали мучеників віри, які своїм прикладом мобілізували довкілля” [32, С. 134].

У двотомній енциклопедії українознавства, виданій у Мюнхені 1949 р. викла-дено історію класових спілок [33]. Автори дослідження зазначають, що створені у 1920 р. комнезами, визнавалися більшовиками як заміна дискредитуваним себе за роки „військового комунізму” комітетам бідноти. У статті, написаній В. Голубничим, потрактовано причини створення класових спілок, схарактеризовано їх склад, проана-лізовано їх участь у земельних реквізіціях та під час колективізації [34, С. 109]. Український

дослідник історії селянства Б. Кравченко зазначає, що від політики більшовиків страждали всі категорії селян [35, С. 68; 36]. Активісти класових спілок, отримавши землю, не стали на ній господарями, а почали зганятися більшовиками у кол-госпи. Тому біднота вороже ставилася і до колгоспів як до ще однієї спроби видурити у них землю та врожай, і до самих класових спілок. Автор негативно характеризує діяльність добровільних товариств під час землевпорядкування та розселення заможного селянства, продовольчих ревізій.

Питання місця громадських організацій в політичній системі СРСР підніма-лося в роботі А. Білінського “Громадські організації в СРСР” [37]. Автор не вносить до системи громадських організацій класові спілки та комітети взаємодопомоги, називаючи їх “ефемеридами”, які за своєю суттю не були громадськими об’єднаннями. Створені за ініціативою керівної партії для виконання певних конкретних функцій, вони не мали автономії у прийнятті рішень та розв’язанні основних завдань. Процес розгрому більшовиками на початку їхнього володарювання “усякого організованого громадсько-політичного життя на Україні” висвітлювався Д. Соловеєм [38 – 39].

З початком перебудови в СРСР західні історики отримали можливість працювати в радянських архівах з раніше засекреченими справами. Внаслідок цього з’явилася серія робіт з історії СРСР у міжвоєнну добу, з поміж яких варто виділити такі: „Соціальні зміни радянської індустріалізації” В. Розенберга; „Сталінський терор. Нові перспективи” Т. Манінга; „Феномен Сталіна” А. Нова; „Сталінські селяни. Супротив і виживання в російському селі після колективізації” Ш. Фіцпатріка; „Промисловість, держава і суспільство в сталінській Росії. 1926 – 1934” Д. Ширера; „Життя і терор в сталінській Росії. 1934 – 1941” Р. Терстона та ін. [40 – 45].

Неординарні оцінки подій цього періоду є також в новітніх працях російських авторів. Так, дослідження Рудольфа Баландіна та Сергія Миронова “Заговори и борьба за власть. От Ленина до Хрущёва” містять матеріал про внутрішню боротьбу у КПРС, що мало безпосереднє значення для громадських організацій у республіках [46]. Знанням дослідником радянської політичної системи 1920-х рр. є російський історик Є.Г. Гімпельсон. Протягом 1990-х років він опублікував ряд монографій, присвячені саме проблемам формування та діяльності радянської політичної системи [47 – 48]. Він показав, що під партійним диктатом перебували громадські організації, кооперація та профспілки. Згаданий автор пише про „одержавлення кооперації”, яка виконувала розпорядження Наркомпроду. Для контролю за радянською інтелігенцією Раднарком створив Головне управління у справах літератури і видавництва (Головліт), яке об’єднало майже всі види цензури, що стосувалися освіти, науки, культури, преси. Основні теоретико-фактологічні концепції держави „диктатури пролетаріату” Є.Г. Гімпельсон виклав у монографії, що вийшла друком у 1995 р. У ній висвітлено політико-ідеологічні основи діяльності партії більшовиків, прилаштування профспілок і кооперації до системи державної влади та їх одержавлення. В опублікованій 2000 р. монографії Є.Г. Гімпельсон переконливо довів, що армія „партійно-радянських чиновників”, як великий спрут розпустила свої щупальці в усі ланки політичної системи більшо-вицької держави. Кожна ланка системи – громадська організація, галузева профспілка, державний орган, чи кооператив залежав від волі всесильної партії більшовиків.

Важливе значення для формування сучасної російської історіографії з проблеми місця громадських організацій в політичній системі „диктатури пролетаріату” мала остання, праця Т.П. Коржихіної “Извольте быть благонадежными!” [49]. Лейтмотивом монографії є аналіз “нерівної боротьби між, з одного боку, нечисленними групами інтелігенції, що прагнула відстояти свої цінності і погляди; з іншого боку, маргінальною групою “пролетарських” діячів мистецтва, які боролися за створення міфічного “пролетарського мистецтва”, і, третьої сторони, що набирала силу бюрократичної коаліції, очолюваної Сталіним [49, С. 20]. Монографія Т.П. Коржихіної свідчить про актуальність вивчення історії добровільної радянської громадської ініціативи підкреслює необхідність подолання фрагментарності у дослідженні зазначеної проблеми.

Особливостям взаємодії влади і громадських організацій в Радянській Росії присвячена докторська дисертація російської дослідниці І.В. Кисельової [50]. В праці проаналізовано процес становлення радянської системи громадських організацій у перше післяреволюційне десятиліття. Саме протягом цього історичного відтинку були сформовані,

на думку дослідниці, основі засади функціонування держави «диктатури пролетаріату». Партиїно-державні структури встановили тотальний контроль за системою громадських організацій, відбулося їх одержавлення. Масові громадські організації, охопили всі сфери суспільного життя, сферу освіти, соціальної допомоги і взаємодопомози, міжнародних зв'язків, побуту і дозвілля громадян. Їх організаційне становлення було результатом цілеспрямованих зусиль партійних структур, що підключили до вирішення даної проблеми державні, профспілкові й інші радянські органи. Система громадських організацій становила в радянській політичній системі ланку непрямого керівництва масами.

З-поміж сучасних досліджень з історії громадських організацій міжвоєнного періоду заслуговує на увагу монографія російського дослідника В. Алексєєва «Иллюзии и догмы» присвячена історії Спілки воєвничих безвірників. Аналізуючи характер державно-церковних стосунків, автор пов'язує воєвниче безвірництво, що остаточно оформилось у країні в кінці 1920-х рр., безпосередньо з діяльністю Спілки воєвничих безвірників і визначає його як різновид вульгарного атеїзму [51, С. 291]. Уперше було зроблено спробу окреслити періодизацію діяльності безвірницького товариства, пов'язавши її із соціально-політичними процесами та економічними заходами партії й уряду. Та, на жаль, роботи цього вченого містять надто стислий виклад історії становлення та діяльності Спілки безвірників в Україні [51, С. 400; 52, С. 93; 53, С. 98].

Питання діяльності Спілки безвірників висвітлюється і у статті С.Н. Савельєвої «Протоколы антирелигиозных мудрецов» [54, С. 151], яку вміщено у збірці праць російських дослідників «Религия и свободомыслие в культурно-историческом процессе» (1991 р.). Посилаючись на архівні документи, автор пов'язує створення Спілки безвірників із рішенням Антирелігійної комісії, ухваленим 1924 року у зв'язку із слабкою підтримкою антирелігійної політики радянської влади на місцях. Отже, спростовано тезу, якої дотримувалися дослідники 1960-х – першої пол. 1980-х рр., про стихійність виникнення безвірницьких осередків й обґрунтовується думка, що ініціатива у створенні Спілки належить саме партійним органам. Цілком слушним, на наш погляд, є висновок дослідника, що Спілка воєвничих безвірників фактично стала прямим виконавцем рішень Антирелігійної комісії на місцях у боротьбі проти релігії та церкви [54, С. 143]. І хоч українські питання згадуються російськими вченими лише побіжно, загальний контекст більшовицької державної політики взагалі та діяльність громадських організацій зокрема на теренах СРСР дозволяє з'ясувати характерні риси становлення та розвитку громадської ініціативи й в Україні.

Таким чином, у працях західних радянців питання діяльності громадських організацій та особливості керівництва ними з боку більшовицької партії розглядалися насамперед у контексті еволюції радянської тоталітарної системи. На думку західних дослідників становлення радянської держави одразу після жовтневого перевороту пішло шляхом централізації влади і підпорядкування їй усіх політичних інституцій. На початку 1920-х років більшовицька партія зрослася з інститутами влади і відбулося оформлення нової партійної держави. Влада стала основним засобом тиску на суспільство, використовуючи громадські організації та профспілки. Неординарні оцінки подій цього періоду є також в новітніх працях російських авторів. Проте західна та сучасна російська історіографічні школи мають суттєві відмінності. Вони відрізняються не лише геополітично, а також і концептуально, позаяк перша, особливо на початку 1990-х рр., перебувала під впливом традицій радянської історіографії.

1. *Игрицкий Ю.И.* Концепция тоталитаризма: уроки многолетних дискуссий на Западе // История СССР. 1990. №6.
2. *Игрицкий Ю.И.* Снова о тоталитаризме // Отечественная история. 1993. №1.
3. *Churehward L.* Contemporary Soviet Yovernment. London, 1975.
4. *Conditions de travail en URSS*, Paris. 1961.
5. *D.J. Scott.* Russian political institution. London, 1958.
6. *G.L. Kline.* Philosophy and praktics. The future of communist society, 1963.
7. Советское государство и право, №3, 1958.
8. *Reshctar J.* The Soviet Policy. Government and Politics in the USSA. – N.Y., 1971.

9. *Schwartz H.* Scholastic Book Services. – N.Y., 1967.
10. *Fainsod M.* How Russia is Ruled. – N.Y., 1967.
11. *Taubman W.* The View from Lenin Hills. Soviet Youth in Ferment. – N.Y., 1967.
12. *Seton-Watson H.* From Lenin to Khrushchev. N. Y. 1960.
13. *Schuman F.* Russia since 1917. N.Y. 1957.
14. *Schapiro L.* The Communist Party of the Soviet Union. N.Y. 1960.
15. *Grey.* The First Fifty Years. Soviet Russia, 1917-1967. L. 1967.
16. *Adams A.* Bolsheviks in the Ukraine: The second companion of 1918-1919. – New Haven; London, 1963.
17. *Mace J.* Soviet Studies. – Harvard University – 1983. – Vol. XXXV. Number 4 October 1983.
18. *Mace J.* The Komitety Nezamozhnykh Selyan and Structure of Soviet Rule in the Ukrainian Countryside, 1920 – 1933. Soviet Studies. – Harvard University – 1983. – Vol. XXXV. Number 4 October 1983.
19. *Treadgold D.* Twentieth Century Russia. Chicago. 1959.
20. *Фадеев А.Д.* Некоторые вопросы истории Октябрьской революции в работах буржуазных латиноамериканских авторов. «Великий Октябрь в работах советских и зарубежных историков». М., 1971.
21. *Mitrany D.* Marx against the Peasant: a study in social dogmatism. – London, 1931.
22. *Fainson M.* How Russia is Ruled. – Cambridge, 1953.
23. *Lewin M.* La paysannerie et le pouvoir soviétique 1928-1930. Paris, 1966.
24. *Kolarz W.* Die Nationalitätenpolitik der Sowjetunion. – F. am Main, 1956.
25. *Ryle J.M.* International Red Aid and Comintern Strategy, 1922-1926 // International Review of Social History. – vol. 15. – part I. – Amsterdam, 1970.
26. *Огієнко І.* Рятуння України: На тяжкій службі своєму народові: 2-ге вид., доп. – Вінніпег, 1968.
27. *Огієнко І.* Християнство і поганство: Чого на світі спокою немає: Проповіді. – Вінніпег, 1961.
28. *Боцюрків Б.* Знищення Української Православної Церкви в Радянському Союзі в 1929 – 1936 роках // Сучасність. – 1990. – № 11.
29. *Боцюрків Б.* Головні тенденції та етапи радянської релігійної політики // Ювілейний збірник Української Вільної Академії наук в Канаді. – Вінніпег – Манітоба: Видання УВАН, 1976.
30. *Соколюк З.* Церква і держава в СРСР, зокрема в УРСР // Наук. конгрес у 1000-ліття хрещення Русі-України / 36. праць Ювілейного Конгресу / Укр. вільний ун-т: Ред. В.Янів. – Мюнхен, 1988–1989.
31. *Пастернак С.* Україна під більшовиками (1919 – 1939): Спроба істор. студії. – Торонто: Євшан-зілля, 1979.
32. *Жуковський А.* Засоби нищення церкви і проблема «наукового атеїзму» // Наук. конгрес у 1000-ліття хрещення Русі-України / 36 праць Ювілейного Конгресу / Укр. вільний ун-т: Ред. В. Янів. – Мюнхен, 1988 – 1989.
33. Енциклопедія українознавства: в 2-х томах. – Мюнхен-Нью-Йорк, 1949. – Т.1.
34. *Голубничий В.* Комітети незаможних селян // Енциклопедія українознавства. – Репринтне відтворення видання 1955-1984 років. – К., 1996. – Т.3.
35. *Кравченко Б.* Селянство і українська революція // Сучасність. – 1987. – Ч.3(311).
36. *Кравченко Б.* Соціальні зміни і національна свідомість в Україні ХХ ст. – К., 1997.
37. *Білинський А.* Громадські організації в СРСР. – Мюнхен-Чикаго, 1969.
38. *Соловей Д.* Голгофа України. – Вінніпег, 1953. – Ч.1.
39. *Соловей Д.* Україна в системі советського колоніалізму. Досліди і матеріали. – Мюнхен, 1959.
40. Social Dimensions of Soviet Industrialization. Ed. By W.G. Rosenberg, L.N.Siegelbaum. Bloomington, 1993.
41. Stalinist Terror. New Perspectives. Ed. by J. Arch Getty and Roberta T. Manning. Cambridge University Press, 1993.
42. The Stalin Phenomenon. Ed. by Alec Nove. London, 1993.
43. Stalin's Peasants. Resistance and Survival in the Russian Village after Collectivization. New-York. Oxford University Press, 1994.
44. *David R. Shearer.* Industry, State and Society in Stalin's Russia, 1926 – 1934. Ithaca and London. Cornell University Press, 1996.
45. *Robert W. Thurston.* Life and Terror in Stalin's Russia, 1934 – 1941. Great Britain. Yale University Press, 1996.
46. *Баландин Р., Миронов С.* Заговоры и борьба за власть. От Ленина до Хрущёва. – М.: Вече, 2003.
47. *Гимпельсон Е.Г.* Формирование советской политической системы 1917-1923 гг. – М.: Наука, 1995.
48. *Гимпельсон Е.Г.* Советские управленцы. 1917-1920 гг. – М., 1998; Він же. НЭП и советская политическая система. 20-е годы. – М., 2000.
49. *Коржихина Т.П.* Извольте быть благонадежны! - М.: изд. РГГУ, 1997.
50. *Киселёва И.В.* Добровольные общества в Советской России 1917-1920-х гг. Дис. д.и.н. – Ростов-на-Дону, 1999.
51. *Алексеев В.А.* Иллюзии и догмы. – М.: Политиздат, 1991. – 400 с.
52. *Алексеев В.А.* От какого «опыта» сегодня отказываются (Из истории антирелигиозной работы) // Политическое образование. – 1989. – № 9.
53. *Алексеев В.А.* О характере антирелигиозного движения в СССР в 20 – 30-е годы // Научный коммунизм. – 1989. – № 2.
54. *Савельев С.Н.* Протоколы антирелигиозных мудрецов // Религия и свободомыслие в культурно-историческом процессе: Межвуз. сб. / Под. ред. С.Н. Савельева. – СПб., 1991.

References

1. *Igritskiy Yu.I.* Kontseptsyia totalitarizma: uroki mnogoletnikh diskussiy na Zapade // Istoriiia SSSR. 1990. №6.
2. *Igritskiy Yu.I.* Snova o totalitarizme // Otechestvennaia istoriia. 1993. №1.
3. *Churehward L.* Contemporary Soviet Yovernment. London, 1975.
4. Conditions de travail en URSS, Paris. 1961.
5. *D.J. Scott.* Russian political institution. London, 1958.
6. *G.L. Kline.* Philosophy and praktics. The future of communist society, 1963.
7. Sovetskoe gosudarstvo i pravo, №3, 1958.
8. *Reshetar J.* The Soviet Policy. Government and Politics in the USSA. – N.Y., 1971.
9. *Schwartz H.* Scholastic Book Services. – N.Y., 1967.
10. *Fainsod M.* How Russia is Ruled. – N.Y., 1967.
11. *Taubman W.* The View from Lenin Hills. Soviet Youth in Ferment. – N.Y., 1967.
12. *Seton-Watson H.* From Lenin to Khrushchev. N. Y. 1960.
13. *Schuman F.* Russia since 1917. N.Y. 1957.
14. *Schapiro L.* The Communist Party of the Soviet Union. N.Y. 1960.
15. Grey. The First Fifty Years. Soviet Russia, 1917-1967. L. 1967.
16. *Adams A.* Bolshevixsn in the Ukraine: The second companigen of 1918-1919. – New Haven; London, 1963.
17. *Mace J.* Soviet Studies. – Harvard University – 1983. – Vol. XXXV. Number 4 October 1983.
18. *Mace J.* The Komitety Nezamozhnykh Selyan and Structure of Soviet Rule in the Ukrainian Countryside, 1920 – 1933. Soviet Studies. – Harvard University – 1983. – Vol. XXXV. Number 4 October 1983.
19. *Treadgold D.* Twentieth Century Russia. Chicago. 1959.
20. *Fadeev A.D.* Nekotorye voprosy istorii Oktiabrskoy revoliutsii v rabotakh burzhuaznykh latinoamerikanskikh avtorov. «Velikiy Oktiabr v rabotakh sovetskikh i zarubezhnykh istorikov». M., 1971.
21. *Mitrany D.* Marx agains the Peasant: a study in social dogmatism. – London, 1931.
22. *Faindson M.* How Russia is Ruled. – Cambridge, 1953.
23. *Lewin M.* La paysannerie et pauvoir sovietigue 1928-1930. Paris, 1966.
24. *Kolarz W.* Die Nationalitatenpolitik der Sowjetunion. – F. am Main, 1956.
25. *Ryle J.M.* International Red Aid and Comintern Strategy, 1922-1926 // International Rewiew of Social History. – vol. 15. – part I. – Amsterdam, 1970.
26. *Ohiienko I.* Riativannia Ukrainy: Na tiazhkiy sluzhbi svoiemu narodovi: 2-he vyd., dop. – Vinnipeh, 1968.
27. *Ohiienko I.* Hrystyianstvo i pohanstvo: Choho na sviti spokoii nemaie: Propovidi. – Vinnipeh, 1961.
28. *Botsiurkiv B.* Znyshchennia Ukrainskoi Pravoslavnoi Tserkve v Radianskomu Soiuzi v 1929 – 1936 rokakh // Suchasnist. – 1990. – № 11.
29. *Botsiurkiv B.* Holovni tendentsii ta etapy radianskoi relihiinoi polityky // Yuvileinyi zbirnyk Ukrainskoi Vilnoi Akademii nauk v Kanadi. – Vinnipeh – Manitoba: Vydannia UVAN, 1976.
30. *Sokoljuk Z.* Tserkva i derzhava v SRSR, zokrema v URSR // Nauk. konhres u 1000-littia khreshchennia Rusi-Ukrainy / Zb. prats Yuvileinoho Konhresu / Ukr. vilnyi un-t: Red. V.Yaniv. – Miunhen, 1988–1989.
31. *Pasternak Ye.* Ukraina pid bilshovykamy (1919 – 1939): Sproba istor. studii. – Toronto: Yevshan-zillia, 1979.
32. *Zhukovskiyi A.* Zasoby nishchennia tserkvy i problema «naukovoho ateizmu» // Nauk. konhres u 1000-littia khreshchennia Rusi-Ukrainy / Zb. prats Yuvileinoho Konhresu / Ukr. vilnyi un-t: Red. V. Yaniv. – Miunhen, 1988 – 1989.
33. Entsyklopediia ukrainoznavstva: v 2-kh tomakh.– Miunhen-Niu-York, 1949. – T.1.
34. *Holubnychhyi V.* Komitety nezamozhnykh selian // Entsyklopediia ukrainoznavstva. – Repryntne vidtvorennia vydannia 1955-1984 rokiv. – K., 1996. – T.3.
35. *Kravchenko B.* Selianstvo i ukrainska revoliutsiia // Suchasnist. – 1987. – Ch.3 (311).
36. *Kravchenko B.* Sotsialni zminy i natsionalna svidomist v Ukraini XX st. – K., 1997.
37. *Bilinskiy A.* Hromadski orhanizatsii v SRSR. – Miunhen-Chikaho, 1969.
38. *Solovei D.* Holhofa Ukrainy. – Vinnipeh, 1953. – Ch.1.
39. *Solovei D.* Ukraina v systemi sovietskoho kolonializmu. Doslydy i materialy. – Miunhen, 1959.
40. Social Dimensions of Soviet Industrialization. Ed. By W.G. Rosenberg, L.N.Siegelbaum. Bloomington, 1993.
41. Stalinist Terror. New Perspectives. Ed. by J. Arch Getty and Roberta T. Manning. Cambridge University Press, 1993.
42. The Stalin Phenomenon. Ed. by Alec Nove. London, 1993.
43. Stalin's Peasants. Resistance and Survival in the Russian Village after Collectivization. New-York. Oxford University Press, 1994.
44. *David R.* Shearer. Industry, State and Society in Stalin's Russia, 1926 – 1934. Ithaca and London. Cornel University Press, 1996.
45. *Robert W.* Thurston. Life and Terror in Stalin's Russia, 1934 – 1941. Great Britain. Yale University Press, 1996.
46. *Balandin R., Mironov S.* Zagovory i borba za vlast. Ot Lenina do Hrushchova. – M.: Veche, 2003.
47. *Gimpelson E.G.* Formirovanie sovetskoy politicheskoy sistemy 1917-1923 gg. – M.: Nauka, 1995.

48. Gimpelson E.G. Sovetskie upravlyentsy. 1917-1920 gg. – M., 1998; Vin zhe. NEP i sovetskaia politicheskaia sistema. 20-e gody. – M., 2000.
49. Korzhikhina T.P. Izvolte byt blagonadezhny ! - M.: izd. RGGU, 1997.
50. Kiselova I.V. Dobrovolnye obshchestva v Sovetskoy Rossii 1917-1920-kh gg. Dis. d.i.n. – Rostov-na-Donu, 1999.
51. Alekseev V.A. Illiuzii i dogmy. – M.: Politizdat, 1991. – 400 s.
52. Alekseev V.A. Ot kakogo «opyta» segodnia otkazyvaiutsa (Iz istorii antireligioznoy raboty) // Politicheskoe obrazovanie. – 1989. – № 9.
53. Alekseev V.A. O kharaktere antireligioznogo dvizheniia v SSSR v 20 – 30-e gody // Nauchnyu kommunizm. – 1989. – № 2.
54. Savelev S.N. Protokoly antireligioznykh mudretsov // Religii i svobodomyслиe v kulturno-istoricheskom protsesse: Mezhevuz. sb. / Pod. red. S.N. Saveleva. – SPb., 1991.

Свистович С.М.

История общественных организаций советской Украины 1920-1930-х годов в работах зарубежных исследователей.

Анализируются труды зарубежных исследователей, в которых нашли свое отражение проблемы деятельности общественных организаций Украины межвоенного периода. На протяжении второй половины XX века, значительное внимание западные авторы посвятили тем или другим аспектам общественной инициативы в советском государстве. В то же время специального труда посвященного осмыслению зарубежной историографии по истории общественных объединений Украины межвоенного периода в наше время отсутствуют. Заполнению существующих пробелов в отечественной историографии призванна способствовать данная статья.

Ключевые слова: зарубежная историография, общественные организации, коммунистический режим, тоталитаризм.

Svistovich S.M.

The history of public organizations of soviet Ukraine in the 1920-1930th in the works of foreign scientists.

Labours of foreign researchers in that found the reflection of problem of activity of public organizations of Ukraine of intermilitary period are analysed. During the second half of XX of century, considerable attention western authors devoted to those or other aspects of public initiative in the soviet state. At the same time of the special labour sanctified to the comprehension of foreign historiography on history of public associations of Ukraine of intermilitary period in our time are absent. To filling of existent blanks in home historiography called to promote this article.

Keywords: foreign historiography, public organizations, communist mode, totalitarianism.

УДК 351.712.5:314.156.5"19"(477-22)

С.С. Падалка

ЕКСПРОПРІАЦІЯ ВЛАСНОСТІ ПО-БІЛЬШОВИЦЬКИ ЯК ОДНА З ОСНОВНИХ ПРИЧИН ГЕНОЦИДУ УКРАЇНСЬКОГО СЕЛЯНСТВА В 1932-1933 РР.

На основі архівних статистичних матеріалів, аналітичних напрацювань попередників розглянуто один з визначальних чинників геноциду українського селянства 1932 – 1933 рр. – експропріації власності. Особлива увага приділена з'ясуванню реакції селянства на процеси «розкуркулювання», діям більшовицької влади та використання нею широкого набору репресивних засобів. Підкреслено, що практика ліквідації господарств заможних господарств суперечила визнаному державою права на індивідуальну власність. Значне місце в статті зайняли сюжети присвячені з'ясуванню політико-правових, організаційних основ формування комун, як найвищої форми усуспільнення виробництва та відчуження селян від власності.

Ключові слова: селянин, земля, власність, комуна, експропріація, хлібозаготівлі, політико-правові заходи.

Державна політика сталінського керівництва початку 1930-х рр. органічно випливала з більшовицької стратегії „соціального будівництва”, в основі якої було захоплення і утримання економічної влади. Вже у 1919 р. після утвердження в Україні, влада прийняла Конституцію УСРР, ст. 3 якої фіксувала, що УСРР „проводить в життя заходи, що безпосередньо направлені до знищення існуючого економічного устрою і виявляються у скасуванні приватної власності на землю і на всі інші засоби виробництва”. [1] Тобто цим самим закріплювався курс державного будівництва, економічна основа якого повинна стати соціалістична власність на засоби виробництва. Насправді це означало конституційне